

Cumhuriyetin İlk Dönem Romanlarında Mekân, Değişim ve Modernizm*

Ahmet Faruk GÜLER**

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir medeniyetin eşğine doğru sürüklenişi, Batılılaşma sürecini başlatır. Batılılaşma, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla asıl kırılma noktasını yaşar. Batı'yı tanıma ve Batılı unsurları yaşama arzusu sistemli bir değişim sürecini beraberinde getirir. Toplumsal düzeyde gerçekleşen bu değişim süreci, toplumu oluşturan her alanda kendini gösterir. Cumhuriyetin ilanı ile bu değişim nihai noktaya ulaşır. Cumhuriyet döneminde yayınlanan romanlara yansıyan değişimler aynı zamanda zihniyette Batılılaşmanın bir sonucudur. Romanların dünyasına yansıyan mekânsal değişim unsurları; şehir, semt, mahalle, ev olarak ayrı başlıklar halinde incelenmektedir. İstanbul ve Ankara hatta bu iki şehrin semtleri sembolik olarak Doğu-Batı mukayesinin temel konuları olmuşlardır. Mahalle ve evlerin iç dekorasyonunda gerçekleşen farklılaşmalar Türk insanının zihni değişiminin bir sonucudur. Cumhuriyetin ilk dönem romanlarında mekânda değişimin izleri tespit edilmek suretiyle Türk insanının Batılılaşma sürecinde nasıl bir dönüşüm gösterdiğini görmek mümkündür. Bugünü anlamak noktasında Cumhuriyetin ilk dönem romanları önemli birer kaynak konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Mekân, Şehir, Modernleşme, Cumhuriyet

Abstract

The drift of Ottoman Empire to a new civilization initiated the westernization period. Westernization had an actual breaking point with rescript of Gülhane declared in 1839. The desire of knowing the west and having western elements in their life brought a systematic change period. This change period occurring in social terms took effect in all areas to form the society. With the proclamation of the republic, this change reaches its final point. The changes reflected in the novels published during the Republican period are also the result of Westernization in the mentality. The elements of spatial change reflected in the world of novels are examined in separate titles such as city, neighborhood, and house. İstanbul and Ankara, even the districts of these two cities, have symbolically become the main subjects of the East-West comparison. The differences in the interior decoration of neighborhoods and houses are the result of a change in the mind of the Turkish people. It is possible to see how the Turkish people underwent a transformation in the process of Westernization by detecting traces of change in space in the first period novels of the Republic. At the point of understanding the present, the novels of the first period of the Republic are an important source.

Keywords: Westernization, Space, City, District, Neighborhood, Home, Decoration, Novel, Republic

* Bu çalışma "Güler, Ahmet Faruk, (2011) Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma (1923-1940), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi" başlıklı çalışmadan üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.guler@inonu.edu.tr , ORC ID: 0000-0002-0850-6191

Giriş

Modern akıl dünyayı fiziksel koşulların çerçevesi içerisinde anlamlandırır. Bu açıdan dünyayı algılamanın odağında nesnelere dair zorunlulukları önemli bir yer edinir. Modern dünyanın edebiyattaki en büyük sembollerinden biri olarak kabul edebileceğimiz “roman” türü açısından bakıldığında da “mekân” kavramı önemli yerini korur. Zira romanın modern bir ifade biçimi olmasında zamana ve mekâna gerçekçi bir biçimde bağlı oluşunun da etkisi vardır. Kurgusal dünyada mekânı oluşturan tüm öğeler de modernizmin getirdiği akılcı ve gerçekçi bakıştaki özelliklere sıkı sıkıya bağlıdır. Yaratılan itibari âlemler için de düşüncenin ve karakterlerin tutunacakları, oluşlarını gerçekleştirecekleri varlıklarını mukim kılacakları bir mekân gereklidir. Mekân hem gerçek dünyayı hem de kurmaca dünyayı çevresel olarak kuşattığı gibi bireyin hayat algısına, geleceğe ilişkin tasavvurlarına yön verir. Bu bağlamda kurmaca metinlerin içerisinde oluşturulan mekân retorikleri zaman, insana ve döneme dair özellikleri barındıran veriler içerir. Öte yandan roman kişilerinin fiziksel konumlanışları ya da ruhsal yapıları da yaşanan anla uyumlu bir mekân retorisiyle güçlü bir şekilde ifade edilebilir (Şengül, 2010: 532). Bunun yanı sıra mekânla kurulan özdeşlik ya da mekâna aidiyetlik kimlik kurgusunu da şekillendirir. Özellikle roman türünde düşüncenin ve kişilerin tutundukları mekân, özel bir sembolizasyon alanı oluşturur. Bireyler için evlerin, konakların, mezarlıkların kısacası doğal çevrenin psikolojik derinliklerinin yansıtılması açısından özel bir yeri vardır (Tüzer; Hüküm, 2019: 176-178). Her mekân kendi içinde özel anlamları ihtiva ettiği gibi bireyin kendisiyle ve dünyayla olan ilişkisini de geçmiş-şimdi ve gelecek düzleminde etkiler. Çünkü “zaman ve mekâna tutunarak varlığını idrak eden insan, yaşanmış bir hayatın izini sürmek için bir hafızaya ihtiyaç duyacaktır” (Burcu Yılmaz, 2019: 13). Söz konusu hafızanın mücessem kılındığı unsurlardan biri de yaşanmışlıklara tanıklık eden ve bu tanıklıkları mimarisi ile, sosyolojik koşulları ile, organizasyonları ile görünür kılan mekânlardır. Dolayısıyla romanlardaki mekân, çoğu zaman kurmaca ile gerçek dünyanın kesişim alanlarını oluşturur. Zira romanda mekân unsuru en geniş anlamda, “olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak”, “roman kahramanlarını çizmek”, “toplumu yansıtmak” ve “atmosfer yaratmak” gibi işlevlerde kullanılır (Tekin, 2001: 129). Bu noktadan bakıldığında romanlardaki mekânlar,

vaka zamanındaki sosyal çevreyi, siyasi yapılanmayı, iktisadi koşulları içeren özellikleri haizdir. Erken dönem Cumhuriyet romanlarında Osmanlının Batılılaşma/modernleşme macerasını mekân değişimleri ve modernleşme teşebbüslerinin mekâna yansıyan yönleri bakımından okumak mümkündür. Bu okuma bugünün edebi eserleri içerisinde cari olan yapıyı da sembolik arka planı ile okumayı mümkün kılar.

Batılılaşma, garplılaşma, asrileşme, medenileşme, modernleşme gibi kavramlarla ifade edilen Türk toplumundaki değişimin resmî olarak 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başladığı düşünülse de aslında Tanzimat Fermanı bu sürecin siyasi bir sonucudur. Nitekim birkaç yüzyıllık dönemde dünyada özellikle bilim ve teknolojiye gerçekleştirilen atılımların dışında kalan Osmanlı Devleti için gerileme ön plandadır. Sadece askeri ve idari alanda bir gerileme söz konusu değildir, aynı zamanda sosyal hayatta ve onun izdüşümü olan sanat ve edebiyatta da belli bir kısır döngüye girildiği görülmektedir. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç çeşitli düzenleme ve ıslahat çalışmaları ile geçse de istenen sonucu veremeyecek ve Türk insanının Batılılaşma macerası Cumhuriyet'in ilanı ile daha keskin çizgilerle sürdürülecektir. Cumhuriyet'in ilk dönemi olarak adlandırılabilir 1923-1940 yılları arasında yayınlanan edebî metinlerde sosyal ve siyasi hayat kadar Türk insanının hayatı algılama şekline bağlı olarak değişen mekân algısı da farklılaşacaktır. Mekânın algılanması ve yorumlanmasında Tanzimat'tan cumhuriyete kadar yaşanan değişimler insan tipolojisinin de değişimini gösterir. Tanzimat süreci modernleşme roman tiplerinde daha çok Alafranga züppe tipinin sağduyu ile çatışması, Doğu-Batı zıtlığı üzerinden "an ve gelecek eksenini dengelerken" (Namlı, 2019: 191) Cumhuriyet'in ilk yıllarının dinamiği çok uçlu bir yapının dengelenme çabasını içerir.

İlk dönem cumhuriyet romanı, devrinin sosyopolitik ve kültürel şartları dolayısıyla özgün özellikler ile var olmuştur. Bir yandan kimlik, toplum, devlet ve düzen inşasını önceleyen düşünme biçimi, öte yandan roman türünün özelliklerini gözetme çabası, dönemin belirleyicileridir. Cumhuriyet modernleşmesi, Türk romanında kendinden önceki kuşağın idrak ettikleri değişimleri uygulaması üzerinden ilerler. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk dönem eser veren yazarları İlk edebî ürünlerini Meşrutiyet yıllarında kaleme almaya başlayan yazarlardır ve bu yazarlar Cumhuriyet döneminde de eser vermeye devam eder-

ler. Millî edebiyat anlayışına bağlı olan Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar ve Refik Halit Karay, romanlarının önemli bir kısmını 1923-40 arası dönemde yayımlarlar. Bu romanlar kişi, zaman, ideoloji ve mekân gibi açılardan yorumlandığında Türk Modernleşmesinin genel eğilimleri hakkında önemli ipuçları verir. Özellikle mekâna yansıyan yenilikler, roman kişilerinin gündelik alışkanlıklarının değişmesiyle ilişkilidir. Bu noktada hem mekânın hem de bireylerin karşılıklı olarak dönüştürücü etkilerinden söz edilebilir. Zira mekân, toplumdaki değişime paralel olarak kültürel unsurların sürekliliğinde bozulma, tahrip gibi olumsuzluklarla birlikte aynı zamanda farklı medeniyetlerin etkisi ve zihniyet değişimine bağlı olarak değişik anlamlar kazanabilmektedir. “Mekândaki her değişim ve dönüşüm zamandaki bir değişim ve dönüşümdür aynı zamanda, ya da tersi (Eco, 2001: 134). Zamana bağlı olarak her dönemin kendine has bir yaşam biçimi söz konusudur. Buna bağlı olarak “Mekânın geçmişte kazandığı anlamı bugüne taşıyabilmek kültürel devamlılığın ya da süreksizliğin bir simgesi olarak ortaya çıkar” (Tüzer; Hüküm, 2019: 179). Değişimin hızlı bir şekilde öne çıktığı Batılılaşma maceramızda yüzlerce yıllık Osmanlı yaşam biçiminin mekânı şekillendirdiği süreç değişime uğramış ve bu değişim Cumhuriyet’in ilk dönem romanlarında belirgin bir şekilde yer bulmuştur. Kısa bir süre öncesinde Osmanlı münevveri olarak İstanbul’u dünya görüşlerinin merkezine yerleştiren romancılar, hızlı ve özgün bir karakteristiği olan yeni modernleşme stratejisine çabuk uyum sağlar. Zaman zaman güdümlü edebiyatın emareleri sezilse de doğal biçimde modernleşmenin mekânda yarattığı en önemli denge arayışı, İstanbul-Ankara mekanlarının karşıtlığı üzerinden okunabilir.

İki Şehrin Hikayesi: İstanbul’dan Ankara’ya

Cumhuriyet’in ilk yıllarında mekânla ilgili yapılabilecek en açık tespitlerden biri, İstanbul ve Ankara arasındaki denge arayan ilişkidir. Genel itibarı ile Türk Modernleşmesinin Batıcı karakterinin mekân açısından simgesel ve gerçek manası ile çelişkide olduğu durum olarak İstanbul-Ankara arasındaki ilişkinin niteliğinden bahsedilebilir. İstanbul, konum olarak daha batıda olmasına ve tarih boyunca Batı medeniyeti ile çok yakın ilişkide bulunmuş olmasına rağmen Türk modernleşmesinde ve dolayısıyla ilk dönem Cumhuriyet romanında

simgesel mekân olarak ön plana çıkarılmamıştır. Yeni Cumhuriyet'in başkenti ve sembolü Ankara olarak belirlenmiştir. Bu durumun ilk sebebi İstanbul'un Osmanlı devletinin başkenti olması, işgal edilmiş olması ve bu durumlar sebebiyle Millî Mücadele karşısındaki tutumu olarak belirlenebilir. Fakat Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinde İstanbul karşısında ifade ettiği nefretin modernleşmeci ve Batıcı bir dünya görüşüne bağlı olduğu düşünülürse İstanbul'un modernleşmeci bakış karşısında konumlandırılmasının medeniyetle ilgili kökleri olduğu saptaması yapılabilir.

Payitaht olarak İstanbul, geçmişi, kökleri, geleneği ve imparatorluğu her yönü ile hatırlatan güçlü bir hafıza mekânıdır. Ankara ise yeniliğin, umudun ve modernleşmenin inşa edilen yüzüdür. Dönem romanlarında Ankara-İstanbul karşılaştırılması genellikle bu biçimde kurgulanır. 1923-1940 yılları arasında yayımlanmış romanlar dikkate alındığında mekân olarak henüz Ankara'nın ve Anadolu'nun ağırlık kazanmadığı, İstanbul'un ön planda olduğu bir yapı görülmektedir. Bu, İstanbul'un köklü geçmişinin modern Türk romanına dayattığı bir durumdur.

İstanbul, Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olması münasebetiyle edebiyatın, sanatın, sanatçının doğal başkentidir. Ankara, bu bağlamda İstanbul'un ideolojik bir alternatifidir. Fakat bu alternatifin tarihsel köklerinin çok genç ve taze oluşu, romanlarda gerçekçi mekân olarak kullanılması konusunda onun için olumsuz bir durumdur. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başkent Ankara olarak belirlenmesi ve Anadolu insanının Kurtuluş Savaşı mücadelesi sonrası öne çıkması başlangıç itibarı ile yapay bir yönelim olarak dikkat çeker. Fakat bu eğilim edebî metinlerin İstanbul'un dışına çıkmasını da sağlamıştır. Fakat romanın başat özelliği olan gerçekçilik, Türk romanında mekân olarak İstanbul merkezi bir noktada ağırlığını her daim hissettirmeye devam etmesini neredeyse zorunlu kılar.

İstanbul'un ilk dönem romanlarında ağırlıklı olarak kullanılması sebebi, yaklaşık dört yüz elli yıl boyunca varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti'ne başkent olmasının yanı sıra sosyopolitik konumu nedeniyle her türlü değişim ve gelişimin odak noktasında yer almasıdır. İstanbul'da farklı milletlerin, etnik grupların yer alıyor olması birden fazla yaşam tarzının ve farklı kültürlerin var olmasına da sebep olmuştur. Nitekim erken dönem Cumhuriyet yazarları, eserlerini kale-

me alırken İstanbul'un semtlerini metaforik olarak Doğu-Batı çelişkisi/ çatışması içerisinde sembolleştirmişlerdir. İstanbul içerisindeki farklı hayatların, farklı "habitus"ların kurmaca metinlerde çatışma unsuru olarak kullanılması özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren yaygınlaşmaya başlayan Batılılaşma/modernleşme teşebbüslerinin mekân-insan ilişkisi içinde yansıtılmasına dayalı bir yaklaşımı içerir. Zira "Cumhuriyet'in getirdiği radikal değişimler sadece siyasal alanla, ekonomi ya da eğitim alanıyla sınırlı değildir. Sosyal hayat ve kültürel yaşam üzerinde Tanzimat'tan beri süregelen kısmi Avrupalılaşma sürecinin tam bir kararlılıkla uygulandığı dönemdir ve bu değişimin en hızlı yaşandığı yer ise Osmanlı döneminde de Avrupalılaşmanın en yoğun olduğu merkezlerden biri olan İstanbul olmuştur" (Özer, 2005: 10). Edebî metinlerde İstanbul ve semtlerinin sembolik düzlemde öne çıkması bu nedenle kaçınılmazdır. Osmanlı münevverleri gibi ilk dönem cumhuriyet neslinin İstanbul merkezli bir yaşam sürmelerinden ötürü eserlerinde konu olarak seçtikleri insanlar da bu bağlamda düşünülmelidir. Sonraki dönemlerde ciddi bir eleştiri konusu da olan Anadolu'ya açılmama yahut Anadolu halkının göz ardı edilmesi gerçeği yine temelde bu sebebe bağlıdır. Bu dönemde Ankara'nın ön plana çıkarılmaya başlanması modernleşmeci Cumhuriyet'in halkçı ideolojisiyle de bağlantılıdır. Anadolu'nun ortasında, o günlere kadar herhangi bir toplumsal-ekonomik önemi olmamış, en fazla küçük bir orta Anadolu kasabası olan Ankara; Kurtuluş Savaşının temelde bir "Anadolu hareketi" olması, İstanbul'un direnişe karşı olan kesimlerin simgesi haline gelmesi, vb. etkenlerle ideolojik ve idari olarak görünür olmaya başlar. Bu bağlamda Ankara'nın, yeni bir ulus devletinin yaratılmasına hem mekânsal ve hem de ideolojik olarak çok önemli bir yeri vardır" (Çankaya, 2104: 59-60).

Kurtuluş Savaşı mücadelesinde bazı yazarların Anadolu'ya geçerek bu mücadelenin içinde yer almaları ve öncesinde I. Dünya Savaşı sırasında gazeteci ve yazarlara cepheleri gezmeleri, Türk yazarların Anadolu'yu fark etmelerini sağlar. Bu bağlamda Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri gibi yazarlar artık eserlerinde, Ankara merkezde olmak üzere Anadolu insanının trajedisini, sosyal/iktisadi koşullarını ve ağır coğrafi şartlar içerisindeki varlık mücadelelerini yazmaya başlamışlardır. Bu durumu Modern Cumhuriyet'in kuruluş felsefesini yaslamak istediği halkçı anlayışa bağlamak mümkündür. Fakat bu strateji roman gerçeği tarafından kabul edilmemiştir. Yeni rejimin modern-

leşmeci tutumunun dayandığı halkçı ilkeler, dönemin modernleşmeci aydın kadrosu tarafından kolayca içselleştirilememiştir. Halkçılığı, halkı çabucak eğitilmesi gereken bir kitle olarak gören bu bakış, Yakup Kadri'nin *Yaban* romanında olduğu gibi "üstenci" bir bakışı yaratır. Türk modernleşmesinin genel karakteristiğine uygun bir biçimde tabandan halka doğru yönelen yenileştirme çabaları, aydın yabancılışmasına da neden olur.

1923-40 yılları arasında yayımlanmış romanlar içerisinde yine de ağırlıklı olarak İstanbul'un ve Osmanlı Dönemi hayatının anlatıldığı görülmektedir. Zira bu durumu daha çok Cumhuriyet rejiminin getirdikleri karşısında önceki rejimin kötülenmesi ve o dönemde yaşanan sosyal, siyasî hayatın içinde bulunduğu ahlaki çöküntünün aktarılması çabasının belirlediğini söylemek mümkündür.

Erken dönem Cumhuriyet yazarları İstanbul'u merkeze aldıkları eserlerinde mekânı mimari ve estetik özelliklerin yanı sıra değişen sosyolojik koşulların laboratuvarı olarak da işlerler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında mekân, tarihî, tematik ve sosyolojik bir değer taşır (Narlı, 2002: 101). Yakup Kadri, nesil çatışmalarını anlattığı *Kiralık Konak* (1922) romanında kendi kültürel değerlerine yabancılaşan bireylerdeki ahlaki çürümeyi, konağın taşıdığı simgesel değer üzerinden kurguya taşır. Bu simgesel değerlerin temel mekânı yine İstanbul'dur. *Kiralık Konak*'ta konak yaşamından apartman yaşamına geçiş, yaşamdaki tüm değişimlerle birlikte takip edilir. Bu açıdan mekân modernleşme ilişkisinin Türk romanı içerisinde başarılı bir biçimde yansıtıldığı bir romandır. Değişen sadece konak değil, bir ahlak anlayışı, yaşam biçimi ve dünya görüşüdür.

Öte yandan sosyal yozlaşmanın tekkelerdeki bozulma üzerinden anlatıldığı *Nur Baba* (1922) romanında da mekân İstanbul'dur. Romanın modernleşmeci tezi, İstanbul'un yozlaşmış yönünün abartılı bir biçimde yine bir mekân üzerinden işler. Nur Baba tekkesinin ismine muhalif bir biçimdeki yozlaşmış yapısı, İstanbul'un köklere dayalı bir eleştirisini içerir. Yakup Kadri'nin İstanbul'u ahlaki çözümlerle özdeşleştirilmesi ise özellikle *Sodom ve Gomore* romanında belirgin bir biçimde görülmektedir. *Sodom ve Gomore*'de işgal altındaki İstanbul'da Millî Mücadele'ye kayıtsız kalan seçkin tabakayı eleştiren yazar, millî bilincin körelmesini roman kişilerinin hedonist ve kösnül arzuları aracılığıyla yansıtır. Bu roman, İstanbul'un işgal altında olmasının onu

ruhen ve manen çürüttüğü buluşuyla neredeyse tüm dönem romanlarındaki temel karakteristiği belirler. Bu karakteristik yapı ileri dönem Cumhuriyet yazarlarının da İstanbul'a bakışını etkileyecektir. Örneğin Kemal Tahir'in *Esir Şehir* serisinde İstanbul'un işgalindeki yozlaşma fikri ile *Sodom ve Gomore*'nin konu hakkındaki yorumu arasında organik bir bağ sezilebilir (Hüküm, 2016). Yakup Kadri'nin eleştirel bakışı sadece İstanbul'daki seçkin tabakanın deşe yitimine uğramaları ile ilişkili değildir. Yazar, *Yaban* (1932) romanında ise köylü aydın çatışmasını, Anadolu'daki halkın duyarsızlaşması bağlamında işler. Sağ kolunu I. Dünya Savaşı sırasında kaybeden bu yüzden bütün ümitlerini, arzularını hatta ihtiraslarını yitiren Ahmet Celal adlı bir Türk aydınının bir Anadolu köyündeki izlenimleri, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Anadolu köylüsünün durumu, millî mücadeleye duyarsızlaşmaları ve kendisiyle hesaplaşması üzerinden aktarılır (Kanter, 2019: 146). Millî Mücadeleye karşı oluşlarıyla, cahillikleriyle Anadolu insanı olumsuz bir perspektifle ele alınır. Öte yandan Anadolu'nun gelişmemişliği ve halkın cahilliği Türk aydınına bağlanarak bir tür hesaplaşma/özeleştirici içine girilir. Yakup Kadri'nin bu elitist denebilecek bakışı, çözülmemiş bir Anadolu taşra geriliminin erken cumhuriyetteki dışavurumu olarak okunmalıdır. Zira İstanbul Osmanlı'nın entelektüel açıdan da merkezidir. Erken Cumhuriyet aydınları da İstanbul'da yetişmiştir. Fakat Cumhuriyet modernleşmesi, Millî Mücadele'de kurtuluşun başladığı yer olarak Anadolu'nun ve Anadolu halkını öne çıkarmayı bir gereklilik olarak kabul eder. Onun eğitilmesi ve modernleşmesi cumhuriyet "halkçılık" anlayışının da belirleyicisidir. Bu sebeple ilk dönem cumhuriyet romancıları İstanbul-Ankara veya İstanbul-Anadolu ilişkisinde çelişkili durumlarda kalırlar.

Karakteristik olarak dönem romanlarında İstanbul'dan Ankara'ya ya da taşraya gelenlerin yöre halkıyla çatıştığı görülmektedir. Bu çatışmanın temelinde yaşam biçimindeki farklılıklar yer almaktadır. Bir süre sonra iki kesim arasındaki bu farklılık siz-biz, biz-onlar şekline bürünmüştür ki Cumhuriyet'i kuran kesim ile Anadolu halkı arasındaki bakış açısı belirgin bir şekilde açığa çıkmıştır. Nitekim Yakup Kadri'nin Türkiye'nin yaşadığı değişim evrelerini ve olası gördüğü çağdaşlaşma hareketlerini ele aldığı *Ankara* hem yazarının siyasal tutumunu hem de dönemin toplumsal yaşantısını sunması bakımından dikkat çeker. Bir kent romanı olarak kurgulanmasıyla da önemli olan roman, zamanın başkenti ne ölçüde değişim ve dönüşüme uğrattığını

irdelemesi bakımından önem arz eder. Bu bağlamda mekânı belirginleştirerek edebiyat ve toplum arasındaki ilişkinin gözlemlenmesine de imkân sağlar (Tiken, 2013:1559). *Ankara*'da başkışı Selma'nın Ankara ile ilk karşılaşması, iki farklı kültür dairesi içindeki çatışmanın da mekân ve insan kadrosu bakımından ortaya çıkmasına zemin hazırlar:

“Hiç olur mu? Biz onlarla iyi geçinmeye mecburuz, Ankara'dan başka gidecek yerimiz kaldı mı? Şimdiden İstanbul âdetlerini yavaş yavaş unutmak lazım...’ ‘A, hiç de değil, ben onlara benzeyeceğime onlar bana benzemeye çalışsın. Biz buraya medeniyet getiriyoruz. Hem canım, bu ‘biz-onlar’ lakırdısı nedir? Hepimiz Türk değil miyiz?’ Nazif karısını daha ziyade kızdırmak için takıldı: ‘Öyle ama, onlar bizi kendilerinden saymıyorlar, bize yabancılar diyorlar.’ ‘O da ne kelime kuzum? Sahi, geçen gün aşağıda avluda konuşuyorlardı. Şöyle pencereden kulak misafiri olayım dedim. Söz arasında, ikide bir bu kelimeyi söyleyip duruyorlardı. Zannettim ki Yunan’a yabancı diyorlar” (Karaosmanoğlu, 2007a: 40).

Birbirini ötekileştiren, daha doğrusu karşısındakinin ötekisi konumunda olan insanların yüzlerce yıllık uzaklığı artık yakından görme ve tanımayı beraberinde getirmiştir. Bu noktada romanda millî mücadelenin başlangıcından 1940'lara kadarki süreçte devrin kültürel yapısı, Ankara'da yaşayan bireylerin modernleşme eğilimleri ve değişen koşullar ile birlikte ideallerinden vazgeçmeleri ya da yeni idealler edinmeleri üzerinden kurguya dâhil edilir.

Osmanlı'nın Bizans'tan devraldığı İstanbul şehrini imar etmesi, İstanbul'un İslam dünyasının kültür merkezlerinden biri olan bir hafıza şehri olmasına da etki eder. Buna mukabil Cumhuriyet Türkiye'si payitaht olan İstanbul'un karşısına modern bir umut mekanı olarak Ankara'yı yerleştirmiştir. Hemen hepsi Cumhuriyet modernleşmesinin öncüsü işlevi ile kendini var eden dönem yazarları bu sebeple Ankara'yı kendi idealleri doğrultusunda ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

İstanbul karşısında hafızasız bir şehir olarak nitelenebilecek Ankara için yeniden varoluş, Cumhuriyet Türkiye'sinin mimari, şehirleşme, sembolik mekanlar inşa etme gibi noktalarda en önemli ve göze çarpan bir sınavı olmuştur. Bu sınavın köklerini cumhuriyetten önce “Ziya Gökalp'in ideolojisi altında gelişen Türkçülük eyleminin “Halka Doğru” yönelimi olarak belirlenebilir. Bilindiği gibi, Ziya Gökalp'in temel önerisi, mevcut aydınların halka inerek onun içinde yaşaması, halktaki “millî harsı” özümsemeleri gerektiğiydi. Bu duru-

mun cumhuriyete etkisi olarak Anadolu'ya yöneliş, Ankara sembolizasyonu etrafında birleşir. Ankara'nın başkent kabul edilmesi "yıllardan beri her türlü güvensizliğin ve entrikanın kaynağı olarak kalmış bulunan" eski başkent İstanbul'u bir yana bırakmıştır:

Modern mimarinin Cumhuriyet ideolojisiyle birleştirilerek vücut bulduğu ilk dönemlerde Ankara, kendi içerisinde adeta ulusal değişimin birer temsilcisi konumunu üstlenmiştir. Roman dünyasına da yansıyan şehirleşme olgusu Cumhuriyet ideolojisi için oldukça önemlidir. Özellikle Halide Edip, Yakup Kadri gibi romancılarımızın eserlerinde bunu görmek mümkündür. "Yakup Kadri, *Ankara* romanında bir kesimin elinde inkılâbın nasıl yozlaştığını, amacından saptığını, bu azınlıkta kalan ama toplumun ön saflarında yer alan insanların yaşadıkları, döşedikleri evler, kullandıkları eşya, giyim tarzları ile sergiler. Gerçi bu insanlar için hayatın böylesi dış şekillerinden ötesi de yoktur. Kimliklerini belirleyen temel unsur evleri, eşyaları ve elbiseleri olmuştur. Tıpkı, Tanzimat döneminin alafrangaları gibi... Yakup Kadri'ye göre Cumhuriyet'in modernleşme projesi yıllar geçtikçe hedeflerinden sapmış ve sonunda ne yazık ki, 'garplılaştırma hareketini, Tanzimat beyinin garpperestliğiyle, alafrangalılığıyla bir ayarda' tutan insanlar yetiştirmekle kalmıştır" (Elçi, 2003: 189). Bir yandan yenileşmenin getirdiği olumlu özellikler ön plana çıkarılırken, öte yanda bilinçsiz ve gelenekle bağını koparmış Türk insanının Batılılaşma sevdası içerisinde kimliksizleşen yapısı gerek mimari gerekse insani ilişkiler açısından incelenerek ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Bu durum dönem yazarlarının modernleşme ideolojisine romanlarında yarattıkları kişilerdeki yozlaşmaları yansıtarak eleştirel bir bakış geliştirebildiklerini gösterir.

Modernleşmenin hem planının çizilmesi hem de dönem elitleri üzerinden eleştiri yapılması bu noktada önemlidir. Modernleşmenin birey üzerinde oluşturduğu etkileri farklı perspektiflerde işleyen Halide Edip de Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminin sosyal ve siyasi durumunu sadece bireyler ve toplum üzerinden değil aynı zamanda mekân insan ilişkisi aracılığıyla da dile getirir. Halide Edip'in romancılığında da başlangıçta İstanbul'daki modernleşme üzerinden ilerleyen mekân insan ilişkisi Millî Mücadele ile Ankara-İstanbul karşılaştırmasına ve bir umut olarak Anadolu'nun öne çıkarılmasına dönüşür. Adivar, *Sinekli Bakkal*'da (1936) hem geleneksel

kodları hem de medeniyet değişiminin toplumsal yapıya sinen taraflarını mekâna ilişkin vurgularla anlatır. Bu açıdan bakıldığında Sinekli Bakkal Mahallesi de romanın diğer odak mekânı olan saray da İstanbul'un çehreleridir. Sinekli Bakkal bu özellikleri ile tam bir İstanbul romanı olarak hem Doğu-Batı sentezini hem de bu sentezin doğal mekânı olarak İstanbul'u önerir.

Halide Edip Adivar'ın daha sonraki eserlerinde de milli mücadele döneminin yansıtılması ile Anadolu ve Ankara'nın bir mekân olarak ağırlığını hissettirdiği görülmektedir. Ankara'daki mücadele sürecinde yer alan ve yeni devletin üst düzey bürokratlarıyla birlikte çalışma imkânı bulan Halide Edib, Cumhuriyet'in Batılı ideolojisini kavramış ve romanlarında bu değişimi karakterlerin çatışmaları üzerinden yansıtmıştır.

Anadolu insanının kendi gerçekliği içinde derinlikli bir biçimde işlenmesinde Reşat Nuri Güntekin, erken dönem Cumhuriyet romancıları içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Reşat Nuri Güntekin, İstanbul'dan kaynağını alan mekân bilincini Cumhuriyet idealizmi çerçevesinde Anadolu'ya taşımaya çalışır. Özellikle *Çalılıkusu* romanı bu açıdan dikkate değerdir. Kurtuluş Savaşı'nın sonuna doğru (1922) tefrika edilen *Çalılıkusu* romanı, Anadolu'yu anlatış biçimi ve Anadolu gerçekliğine odaklanması bakımından dönemi için büyük heyecan uyandırmış bir romandır. Erken cumhuriyetin hazırlık dönemi olarak algılanabilecek bu roman Güntekin'in gerçekçiliği yakaladığı bir eseridir.

Cumhuriyet sonrası romanlarında Yakup Kadri'nin düştüğü çelişiklere ve açmazlara zaman zaman zaman zaman Reşat Nuri'nin de düştüğü görülür. Örneğin Yeşil Gece adlı romanında İstanbul ve taşra kasabası olarak Sarıova, *Yaban*'daki gibi Anadolu'nun gelişmemişliği, İstanbul'un yozlaşmışlığı dilemması çerçevesine oturtulur. Bu iki mekân Kurtuluş Savaşı odağında karşılaştırılan iki farklı zihniyetin yansıması olarak romanda kullanılırsa da Cumhuriyet ideolojisi mekân üzerinden yeterince işlenmemiş klişelerle ilerler. "Yeşil Gece romanında, fiziksel mekân İstanbul ve Sarıova kasabasıdır. İstanbul'da sadece Somuncuoğlu Medresesi üzerinde durulmuştur. Somuncuoğlu Medresesi, Maarif Vekâletinde bir oda ve Galata rıhtımı gibi sınırlı sayıda mekân kullanılmıştır. Sarıova kasabasında ise, Ali Sahin'in baş muallimlik yaptığı Emir Dede Mektebi basta olmak üzere birçok mekân kullanılmıştır. Bu mekânlar, romanda İstanbul'daki mekânlardan daha fazla yer tu-

tar” (Kanter, 2008: 215). Romanda özellikle okulun modernleşme ve yenileşme konusunda taşıdığı simgesel anlamın romanın ideolojik yapısının keskin bir aydınlanma eksenine oturmasına neden olduğu tespitini yapmak mümkündür. *Vurun Kahpeye*, *Yeşil Gece*, *Yaban* gibi romanlar bu eksenin romanları olarak tespit edilebilir.

Reşat Nuri'nin *Acımak* romanında da olaylar, yine benzer şekilde İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli kasabalarında geçmektedir. Romanlarda Anadolu tasvir edilirken geri kalmış, medeniyetin hiç uğramadığı harabe/viran yapısıyla öne çıkarılır. Dönem romanlarındaki modernleşmeci bakışa göre Osmanlı'nın ihmal ettiği bu mekânlar, Cumhuriyet'in yetiştireceği ülkü ve idealleri uğruna her şeyi göze alan yeni nesil tarafından imar edilecektir. Aydının idealist yönelimi ile Anadolu'yu geliştirdiği, zaman zaman kendini bu uğurda feda ettiği kurgular, dönemin birçok romancısında benzer kurgularda kendini gösterir. Reşat Nuri'nin *Kan Davası* romanı da bu klişe yapının örneklerinden biridir.

Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* romanı dışarıda tutulduğunda Anadolu İstanbul ikileminde daha olgun bir tavır takındığı söylenebilir. “Reşat Nuri'nin *Anadolu'ya bakışı*, Halide Edip'in *Vurun Kahpeye*'de Kurtuluş Savaşı epiğini odağa alan yöneliminden de Yakup Kadri'nin daha keskin çizgilerle çerçevelenmiş steril bakışından da daha soğukkanlıdır. Reşat Nuri'nin *Anadolu Notları*'nda yakaladığı gerçekçi gözlemciliğin bu soğukkanlılıkta etkisi büyüktür” (Hüküm, 2021: 143).

İstanbul Türkçesinin Türk romanındaki en başarılı yazarlarından olan Refik Halit'in İstanbul'a bakışı Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'den oldukça farklıdır. İlk romanı olan *İstanbul'un İç Yüzü* (1918)'nde Karay, İstanbul'daki sosyal ve siyasi yapı hakkında farklı kahramanlar aracılığıyla gözlemlerini yansıtır. Romanda II. Abdülhamit devri ile II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'u sosyal ve siyasi manzaraları ile yansıtılır. Ama onu asıl İstanbul'la ilişkili kılan kullandığı renkli ve etkileyici İstanbul Türkçesidir.

Refik Halit bu açıdan asla bir “Ankara” romancısı olmamıştır. Sürgünlüğünün ardından ülkeye dönüşü ile yazdığı romanlarda da modernleşmenin yarattığı klişe yapıya eklemelenmemiştir. Refik Halit'in başlangıçta Millî Mücadele karşısındaki muhalif tutumu, her ne kadar apolitik bir yazma biçimi yaratsa da ona ideolojik etkilerden uzak bir alan açmıştır. Bu tutum sebebi ile gençliğini geçirdiği şehir-

den uzun süre uzakta, sürgünlerde yaşayan Refik Halit'in İstanbul özlemi romanlarında mekânın bireysel hafızada yarattığı kuvvetli lirizmi gösterir. Özellikle *Sürgün* (1941) ve *Yezidin Kızı* (1939) romanlarında bu özellik rahatlıkla görülebilir. Bu açıdan Refik Halit romanlarında Ankara ve dolayısıyla Anadolu romantizmini görmek mümkün değildir.

Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* adlı eseri, İstanbul ve Ankara'nın dışında Aydın'ın Nazilli ilçesinin bir köyünde geçmektedir. Toplumcu eğilimlerin bilinçli kullanımının ilk örneği olarak kabul edilecek bu romanın mekânının simgesel değeri bu anlamda oldukça dikkate değerdir. Sabahattin Ali'deki Anadolu'ya yöneliş, toplumcu ideolojinin etkisini taşısa da Yakup Kadri gibi yazarların Anadolu algısından daha doğaldır. 1937 yılında kaleme alınan bu eser artık yazarların Anadolu coğrafyası içerisinde doğal bir biçimde yol almaya başladıklarının göstergesi olabilecek ilk eserlerden birisidir. "1903 senesi sonbaharında ve yağmurlu bir gecede Aydın'ın Nazilli kazasına yakın Kuyucak köyünü eşkıyalar bastılar ve bir karı kocayı öldürdüler" (Ali, 2010a: 7) cümlesiyle başlayan roman daha sonra Nazilli'de devam eder. Romandaki olayların Anadolu'da geçiyor olması dışında 1900'lü yılların başında Osmanlı kasabalarındaki değişimin izlerini derinlikli bir biçimde işlemesi, eşrafın nüfuzunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Taşranın kapalı ekonomik yapısındaki dönüşümün yarattığı ahlaki yozlaşma, Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde de sıklıkla işlediği bir husustur. İstanbul karşısında taşrayı sıkıcılığı ve bunalımı ile hikâyelerine taşıyan Ali'nin gerçekçiliği mekân ve sınıflar arasında kurduğu bağıdır. Örnek vermek gerekirse Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*'ta yozlaşma ile beraber Anadolu'da bürokratik çürümeyi de eşrafın gücü üzerinden aktarmaktadır.

Mekânın Parçaları: Sembolik Anlamlarıyla Semtler

Ankara karşısında yüzlerce yıllık birikimi yansıtması ile romanlarda ikinci plana düşmeyen İstanbul, Batı'daki değişimlerin ilk sirayet ettiği mekân olarak da romanlarda ağırlığını korur. İstanbul'un erken dönem Cumhuriyet romanlarda ağırlıklı olarak işlenmesinde, yazarların İstanbul'da yaşıyor olmalarının etkisi olmakla birlikte şehrin değişimlerin merkezi olması da önemli bir sebeptir. İstanbul'un çok kültürlü yapısı, şehir içerisinde benzer kültürel özelliklere sahip bireylerin aynı

merkezde toplanmalarına sebep olmuş ve semtler bu özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. “Her semtin yaşam biçimi ve tavrı farklılık göstermekteydi. Zaman kavramını ortadan kaldıran geleneksel mekânlarla zamanın saatle yaşandığı yeni mekânlar arasındaki farklılık değişen anlayışlarla kapatılmaya çalışıldı” (Özer, 2005: 32). Bu kültürel farklılıklar, farklı yaşam biçimleri, sosyal hayatı algılayış şekilleri parçalanmışlıktan öte çok renkliliğe sebep olmuş ve birliktelik uzun süre sağlıklı bir şekilde sağlanabilmiştir. Bu kültürlerin etkileşim içinde olmaları Batılılaşma sürecinde de oldukça etkili olmuştur. Özellikle Beyoğlu, Galata, Pera gibi semtler Avrupa’da başlayan her tür moda akımının başlangıç ve yayılma merkezi olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi’nde yayımlanan romanlarda, İstanbul içindeki semtler Batı ve Doğu’nun sembolik birer temsilcisi olmuş ve o semtlerde giyim-kuşamdan, eğlence hayatına kadar sosyal hayatın içerisinde yer alan her husus birer mukayese unsuru olmuştur. Nitekim Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar*’da Cerrahpaşa-Vefa gibi semtlerle Şişli arasındaki kültürel farklılık, *Fatih-Harbiye*’de temel çatışma unsuru olarak mekan sembolizasyonu üzerinden derinleştirilir. *Fatih-Harbiye* romanında, semtlerin özellikleri ve kişiler üzerindeki etkilerinden hareketle yaşanan kültürel bunalımların bireyler üzerindeki ikilemi aktarılmaktadır:

“Gözleri lâmba şişesinin içinde yanan fitile daldı ve epeyce düşündü. Fakat muhakeme etmiyordu. Birbirine zıt bir takım hayaller gözünün önünden geçiyor ve kendiliklerinden bir süre mukayese unsurları teşkil ediyorlardı: Fatih sokakları, Beyoğlu caddesi, başörtülü kadınlar, sarıklı adamlar, otomobiller, şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler, karanlıklar, helvacı sesleri, apartmanlar, kuvvetli elektrik ışıkları, Maksim salonu. Şinasi’nin odası, yerde notalar, Şinasi’nin kabarık saçları, sinemada gördüğü Avrupa salonları, insanlar arasındaki ince münasebetlere ait birçok intibalar, büyük bir kilise kapısı, Beyoğlu’ndaki kapalı çarşılar, yüksek taş binalar arasında şerit kadar ince bir mavi hava görünen sokaklar, Fatih Camii’nin avlusu, ezan sesleri, yangın korkuları, beşik gıcırıtması...” (Safa, 2000a: 45).

Peyami Safa, *Fatih-Harbiye* romanında başkışı Neriman’ın gözüyle, Fatih semtinin sokakları, başörtülü kadınları, şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evlerle; Beyoğlu’nun apartmanları, kuvvetli elektrik ışıkları, Maksim salonu mukayese edilmektedir. Bu mukayesede Neriman’ı cezbeden Beyoğlu semti karşısında yaşamını

sürdüğü Fatih semti harap, dökülmekte olan ve geçmişle bağlarını koparamayan bir konum sergilemektedir. Özellikle Fatih-Beyoğlu mukayesesi ile Doğu ve Batı medeniyetlerinin sorgulanması, kültürel arafın yansıtılması bakımından önemlidir. Öte yandan bu semtler, roman kişilerinin sosyoekonomik durumları ile ilgili bilgi vermeleri açısından da önemlidirler. Roman karakterlerinin oturdukları semtler, onların hem ekonomik düzeyleri hem de Batılılaşmanın hangi tarafında oldukları ile ilgili ipuçlarını da kendi içlerinde barındırmaktadır. Köşk sahibi olmak yahut bir apartman dairesinde oturmak ile yoksul bir semtte çeşitli imkânsızlıklar içerisinde yaşıyor olmanın getirdiği hayata farklı pencerelerden bakışlar da yine eserlerin iç dünyasında ziyadesiyle yer almaktadır. “Bir semti moda olduğu için tercih edenler, genellikle hemen her cephesiyle yaşantılarını da modaya uygun sürdürenlerdir. Esasen bu semtler de mekân oldukları yaşam tarzıyla bu tip insanlara ilgi çekici gelmekte ve onlar arasında moda olmaktadırlar. Köy yaşamında ise dans, kokteyl ve çay ziyafetleri pek nadir görünür. Bu toplantılar ki düzenlemesi kadar icabet edilmesi de masraflı eğlencelerdir” (Gür, 2010: 255). Nitekim bir semtin moda oluşu, orada yaşayanların modaya bakış açıları ile orantılıdır. Moda algısını oluşturan zihniyet, semt için de aynı düşünceyi yansıtmakta ve imgesel olarak semtler çağrışım değerleri yüksek bir anlatım aracı olarak roman dünyasında kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu bağlamda söz gelimi Şişli’ye taşınmak ya da Şişli’de oturuyor olmak ya da daha lüks görünen bir semte taşınmak ayrıcalık olarak görülmektedir. Söz gelimi Mithat Cemal’in *Üç İstanbul* adlı romanında ekonomik durumu iyi olmayan Adnan, ekonomik ve sosyal bakımdan üst sınıfa geçmesini sağlayan Meşrutiyet döneminde, Aksaray’daki eski evinden ve aynı zamanda fakir semtten ayrılarak Cağaloğlu’nda taş bir konağa taşınır. Bu ev, Adnan için yükselmek için bir basamak teşkil etmektedir. O, bir zamanlar tarih hocalığı yaptığı Erkânıharp Müşirinin üç Avrupa dili bilen kızı Belkıs’la evlenmek ve onunla Şişli’de yaşamayı istemektedir. Genç adam, her iki arzusuna da nail olur ve Belkıs’la evlenecekleri vakit Nişantaşı’nda bir konak tutar. Burada Aksaray yokluk ve fakirliğin kol gezdiği bir semt olarak yer alırken akabinde adeta bir basamak sırasıyla Cağaloğlu, Şişli ve Nişantaşı yer almaktadır. Semtlerin, insanların sosyoekonomik yapılarıyla doğrudan bağlantılı olarak aşağıdan yukarıya doğru bir sıralamayla yer aldığını görmekteyiz ki bu durum devrin moda zihniyetinin ve yaşam biçiminin bir tezahürüdür.

Yakup Kadri'nin romanlarında da benzer unsurları bulmak mümkündür. Nitekim *Hüküm Gecesi* adlı romanında:

“Bu düşüncelerle yürüye yürüye, bir de baktı ki Harbiye Mektebi'nin önüne gelmiş, Nişantaşı'na doğru yol alıyor. Gereği gibi sabah olmuştu. Sokaklar uyanmaya, kımıldamaya başlamıştı. Ahmet Kerim kendisini artık büsbütün Beyoğlu'nun tesiri dışında hissediyordu. Burada atmosfer Türk'tür. Beyaz sabun kokan, beyaz entarili kız kadar Türk'tür. Kendi mahallesinin yakınlarına doğru yaklaştıkça bu duygu onda daha çok beliriyor. Havada lavanta çiçeği, Edirne sabunu ve bir parça da kekik kokuyor. Bu kokuları belki de Ahmet Kerim'in muhayyilesi icat ediyor. Çünkü çocukluğundan beri, kendi evinde, annesinin çamaşırlarında duyduğu kokular bunlardır. Ahmet Kerim aslan her gün dönüşünde, her tahlil ve murakabe anında bu kokuları duyar. Onun için milliyet bu kokudur” (Karaosmanoğlu, 2007b: 96).

Yazar, Ahmet Kerim'in uzun soluklu yürüyüşünde Beyoğlu'nun modern fakat bir o kadar çirkef yapısından geleneksel değerlerin önemsenererek yaşandığı semtler arasında bir mukayese yapar. Bu mukayese de arka plandaki derin kültürel karşıtlığın sembolizasyonunu içerir. Aynı şehrin içerisinde farklı semtler arasında farklı hayat koşullarının farklı kültürel dokuların hâkim sürmesi konusu İstanbul dışında geçen romanlarda da görülmektedir. Nitekim Ankara'da da durum aynıdır:

“Yenişehir'de bütün evler, sanki bir benlik ve benlikçilik kalesi gibidir. Etrafı bahçe duvarlarıyla çevrilmiş ve birbirinden en az kırk elli metre uzakta duran bu evler, dışardan bakan herhangi bir müşahit gözüne her şeyden evvel birer egoizm yuvası şeklinde görünür. Bellidir ki, burada bir cemaat, hatta ne de bir mahalle hayatı teessüs edebilmiştir. Her aile kendi fildişi kulesi içine çekilmiştir. Bu yüzden, Yenişehir, daimi bir sessizlik ve ıssızlık içindedir. Bahçelerde bir tek çocuğun oynadığı görülmez; pencerelerden bir tek şarkı veya çalgı sesinin aksettiği işitilmez. Sokaklarda, gençliğe mahsus bir neşve [sevinç] ve şetaret tezahürüne rast gelinmez. Yenişehir'de birçok nişanlılar, birçok yeni evliler vardır. Fakat bunlar, nerelerde görüşürler, eğlenirler, oynasirlar, sevişirler, hiç belli değildir. Burada herkes, o kadar kendi içine, kendi kabuğuna çekilmiştir, herkes birbirinden öyle uzak ve çekingendir ki, ne bu evin ıstırabından öbür evin, ne bu ailenin şevk ve saadetinden öbür ailenin haberi vardır” (Karaosmanoğlu, 2007a: 149).

Bu ifadeler toplumsal hayatın “biz” merkezli yapısından “ben” merkezli bir yaşam biçimine dönüşünün göstergesidir. Cumhuriyet'le birlikte gelişen ve Ankara'nın yeni yüzü Yenişehir gibi semtler ol-

muştur. Batılı tarzda imar edilen bu semtler aynı zamanda yeni bir yaşam tarzının göstergesidirler. Geleneksel yapının çağdaş yaşam anlayışından, içe dönük ve bireysel yaşama alanına sahip bu semtler ilk etapta Anadolu insanı tarafından da yadırganmaktadır. “Billhassa II. Meşrutiyet’ten sonra yer yahut ev, her iki anlamda da mekân, alaf-rangalık modasıyla bambaşka bir hüviyete bürünür. Cumhuriyet yıllarında en olgun hâlinin yaşanacağı bu modayla, ahşap ve müstakil Türk evleri, bir birimi olduğu mahalle hayatıyla birlikte temelinden yıkılacak; esasında öncelikle içerisindeki eşyalardan başlayan değişim, geleneksel Türk yaşam kültürünün mekâna yansıyan öğelerini yok edecektir” (Gür, 2010: 152). İki farklı hayatın, iki farklı medeniyetin kültürel unsurlarının aynı anda yaşandığı dönemde, romanların dünyasında da bu iki farklı yaşam biçimine ait unsurları rahatlıkla tespit etmek mümkündür. Eşyanın eserin iç dünyasında alacağı şekil, ona o şekli veren zihniyetin bir ürünüdür. O sebeple yaşanan hayatın içerisinde yer alan eşyalar aynı zamanda sosyokültürel hayatın izlerini üzerlerinde taşımaktadırlar. Bir tarafta, yeni kurulan lüks semtlerdeki ihtişamlı apartmanlarda hayatlar; öte yanda yoksulluk içerisinde, sefil bir hayat süren insanlar söz konusudur.

Mahalleden Evin İçine Sirayet Eden Değişim

Osmanlı Şehir hayatının en temel unsurlarından biri de mahallelerdir. Şehirler, mahalle hayatının üzerine inşa edilmiş birimlerdir. Özellikle Türklerin sosyal hayatında önemli rolü olan mahalle kavramı, cemaat yapısının ön plana çıktığı sosyolojik bir örgütlenmedir. Osmanlı dönemi mahalle sistemi, camiye merkeze alan bir yapı sergilemektedir. İslami düşüncenin etkisinde dinî otoritenin mahalle üzerinde hâkim bir konum sergilemesi ve içtimai hayatta mahalle içerisinde hiyerarşik bir düzen getirmesi söz konusudur. Mahallede ikamet eden her birey aynı zamanda o mahallenin kültürü içerisinde yetişmenin bilinci içerisinde bir koruyucu, kollayıcı vazifesi üstlenmektedir. “Mahalle sakinlerini birbirine kefil yaparak oluşturulan güvenlik sistemi, cemaat yapısına uygun bir örgütlenmelerin güçlenmesine yol açmış ve böylece her mahalle sakini, yaşadığı bölgenin kontrolünde önemli bir görev üstlenmiştir” (Özer, 2005: 23). İnsani ilişkileri de belirleyen bu husus Osmanlı toplumsal yapısının en önemli noktalarından biridir.

Mahallenin bireyler üzerindeki etkisi Cumhuriyet Dönemi'nde apartman hayatının ön plana çıkmasıyla azalmaya başlamıştır. Nitekim: "Batılılaşmanın getirdiği toplumsal yapılanmada, kentsel mekân içerisinde "iş alanları ile "oturma bölgesi" birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu değişim mahallenin ve dolayısıyla sokağın geleneksel yapısı içerisinde ev, cami, çarşı şeklindeki görüntüsünün değişiminde etkili olmuştur. Böylece cami merkez olma özelliğini yitirirken, Batılılaşmayla evler apartmanlar haline dönmeye başlamıştır" (Özer, 2005: 140). Müstakil evlerden apartman hayatına geçen Türk insanı için apartman aynı zamanda modern olmanın da bir ifadesidir. Değişen hayatlara paralel olarak iş ve ikamet adreslerinin farklılaşması daha dışa dönük bir hayatın yaşanmasına sebep olurken aynı zamanda evlerin yaşam merkezi olmaktan çıktığını da bizlere göstermektedir.

Mahalle hayatının vazgeçilmezi olan evler ve onların içerisinde barındırdığı değerler hayli önemlidir. Hayatın içerisinde insanın yaşam biçimine anlam katan nesnelere fayda prensibinden ziyade yükledikleri anlamsal değerler açısından önemli olması bu noktada evlerin insanla ilişkisini sorgulama zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Cumhuriyet öncesi ev; toplumun yaşam biçimi, dünya algısıyla birlikte daha çok geniş aile tipini içinde barındıran, fiziki dünyayı ön plana almayan inanç sistemiyle birlikte şekillenirken; Cumhuriyetle birlikte Türk insanının dünyaya bakış algısı değişerek Batılı yaşam biçimine paralel olarak daha kalıcı, daha bireysel bir yaşam tarzı şekillenmiştir. "Mimarî, toplumun kültürel ve ekonomik yapısını, hayat standartlarını doğrudan doğruya yansıtan kuvvetli bir göstergesidir. Bu açıdan kültür ve medeniyetinde değişimi amaçlamış bir toplumda öncelik, mimarinin taşıdığı bu güçlü etkiden yararlanmaya verilir" (Elçi, 2003: 173).

Dönem romanlarında mahalle hayatı özellikle gelenek ve modernlik çatışması bağlamında işlenmektedir. Geleneksel hayatın hüküm sürdüğü mahallelere modernleşme çabasında olan bireylerin getirdiği yenilikler, değişimler olumsuzlanır ve mahalle halkı tarafından dirençle karşılanır. Bu bağlamda da temelde modernleşmeyi aşırı Batılılaşma olarak tabir edilen düzeyde yaşayan bireylerle modernleşmenin kabukta kalmasını eleştiren ve zihinlere yansımaları gerektiğini savunan bireyleri ayırmak gerekir. Söz gelimi

Yakup Kadri'nin *Ankara* isimli romanında, Selma Hanım'ın hayatında, üç ayrı dönem ve bu dönemlerin Ankara'sı anlatılırken ge-

leneksel mahalle hayatı ile modernlik çatışması yozlaşma üzerinden yansıtılmaz. Daha çok mimarideki değişimin mahalle hayatını dönüştürmesi üzerinden yansıtılır. Adeta romanın bir kahramanıymış gibi eserde yer alan Ankara'nın yeniden inşa süreci detaylı bir biçimde aktarılmaktadır:

“Yeni Ankara baş döndürücü bir süratle inkişaf ediyordu. Taşhan'ın önünden Samanpazarı'na, Samanpazarı'ndan Cebeci'ye, Cebeci'den Yenişehir'e, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru uzanan sahalılar üzerinde, apartmanlar, evler, resmî binalar, sanki yerden fıskırırcasına yükseliyordu. Bunların her biri yapanın bilgisine ve yaptıranın zevkine göre birtakım şekiller ve renkler almakla beraber, dikkatli bir göz için, hemen hepsine birden hâkim olan bir exotique mimarî tarzının sırtıttığı da aşikârdı. Meselâ, Yenişehir'den, Kavaklıdere'ye doğru sıralanan villalar arasında kulesiz, saçaksız binalara rast gelmemek mümkün değildi. Birbirinden örnek alan ve bazıları hep bir mimarın elinden çıkmış bulunan bu kuleli ve geniş saçaklı evler, etraflarını çeviren hendeklerin ortasında kurunuvustaî birer derebeyi şatosunu anıyordu. Şehir içindeki, apartmanların, resmî binaların ise kadim Hint Racalarının saraylarından hiç farkı yoktu. Bazıları da, ogival pencereleri, yeşil renkli yıldız murabbalı saçaklarıyla Osmanlı devrinin medrese ve imarethane mimarisinin soysuzlaşmış bir devamı gibi idi” (Karaosmanoğlu, 2007a: 127).

Bu yeni mahalle anlayışı beraberinde daha bireysel, daha içe dönük bir hayatı getirmiştir. Özellikle apartmanların çoğalmasıyla birlikte mahallelerin “biz” duygusu körelmiş, gün geçtikçe sınıflaşmaya başlayan toplumsal yapı içerisinde ayrışmalar başlamıştır. “Geleneksel dönemde bir Osmanlı mahallesinde paşa konağının karşısında küçük bir evkaf kâtibinin aşı boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesi bulunurdu. Bu insanlar her gün karşılaşır, belirli sosyal dayanışma, saygı ve himaye kuralları içinde yaşarlardı. Osmanlı şehrinde sosyal ilişkiler ağının temelinde bulunan mahalle, henüz –modernleşmenin de belirleyici vasfı olan- sınıf ve statü farkına göre biçimlenmiş bir mekân değildi. Batılılaşma ise bu görüntüyü temelinden sarsmış, mahalleyi eski işleyişinden koparmıştır” (Meriç, 2000: 84). Cumhuriyet Dönemi'nde ise artık geleneksel mahalle anlayışından kopularak statü sahibi insanların bir arada olduğu, dayanışmanın yerini bireyselliğe bıraktığı bir anlayış yerleşmiştir.

Osmanlı modernleşmesinin etki ettiği alanlardan biri de evlerin mimari ve sosyolojik yapısıdır. Zira geleneksel mimariyi yansıtan ko-

naklardan, yalılardan apartmanlara geçilmesi geniş ailelerin yerini çekirdek ailelere bırakmasına yol açmıştır. Bu bağlamda yaşanan hayatın insanın iç dünyasına yansımaları en iyi gösteren unsur olan ev algısı, Batılılaşma doğrultusunda yaşanan değişimleri sergilemesi açısından oldukça önemlidir. Batılılaşma sürecinde birçok alanda görülen değişim, ev yaşamında da görülür. Osmanlı'nın yaşamında önemli bir yer tutan, konak hayatındaki değişim romanlarda da yer alır. Bu değişim, yeni mahallelerin ve apartman yaşamının oluşmasını sağlar. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde konak hayatından apartman hayatına doğru gelişen ev hayatı, roman dünyası içerisinde yer yer konaklarda, ilerleyen süreçte apartmanlarda yaşanmaktadır. "Konak ve yalılarda ev sahiplerinden daha çok onlara hizmet eden arabacılar, kayıkçılar, cariyeler, bahçıvanlar, aşçılar vb. vardır. Tanzimat'tan sonra hızlanan Avrupalılaşma, konak ve yalıların mimarîsinden başlayarak ev içi düzenine kadar her şeyini etkiler" (Doğanay, 2006: 101). 1923-1940 yılları arasında yayımlanan romanlarda yazarların bu değişimi anlatım tarzları, eleştirileri ve beğenileri oldukça önemli yer tutmaktadır.

Konak hayatından ya da müstakil evlerden apartmanlara geçiş özellikle İstanbul merkezli romanlarda görülmekle birlikte Cumhuriyet'in başkenti Ankara'nın yapılandırılma sürecine dair izler taşıyan Ankara romanında da mimari değişimi görmek mümkündür. Nitekim Ankara'nın Yenışehir ilçesi Cumhuriyet'in modernleşme çabası içerisinde, kendi zihniyeti doğrultusunda yeniden inşa ettiği bir ilçedir. "Cumhuriyet'in modern ev projesinin en çarpıcı uygulama sahnesi Yenışehir'dir. Yenışehir'de bu anlamda tam bir sosyal yaşantı ve modern kimlik üretilir" (Elçi, 2003: 178). Dönemin, yenilenerek değişen sosyal hayatına uygun evler bu merkezde inşa edilir. *Ankara* romanında yazar bir yandan kurulmakta olan şehri tasvir ederken aynı zamanda eleştirilerine de şahit olmaktayızdır. Bu eleştiriler daha çok kültürel anlamda herhangi bir özelliğe sahip olmayan, sosyal hayatı, tarihinin özelliklerini yansıtmayan yapısı itibarıyla yazarlar tarafından özellikle eleştirilir:

"Ben, inkılâbı hiçbir zaman hayatın dış şekillerini değiştirmek manasına almadım. (...) Bu balo, bu otel, sizin Yenışehir evleriniz, bunlar hep birer hayat kalıbıdır ama bizim kendi inkılâbımızın ateşinde dökülmüş kalıplar değil. Bizim ruhumuzdaki yeni hayat prensibinin, yeni hayat özünün tomurcuğu daha çatlamadı. Çatlamış olsaydı memleketteki hayat şart-

larının yalnız küçük bir ekaliyet lehine değil bütün millet için değişmiş olması lazım gelirdi” (Karaosmanoğlu, 2007a: 123).

Yeni kurulan semtlerin görüntü düzleminde farklılığının zihin dünyasında bir yansıma olmadan gerçekleştiğinin eleştirisidir. Romanda, Neşet Sabit aracılığıyla yeni hayat kalıplarının sığdırılmaya çalışıldığı mekânların iğreti olduğunu asıl inkılabın öncelikle ruhlarda, zihinlerde gerçekleşmesi gerektiğini ve bütün milletin sirayet etmesi gerektiğini ve tedrici bir biçimde sindirilerek yapılması gerektiğini dile getirir. Cumhuriyet’in ilk yıllarının acemiliği ve zevksizliğinin yansıdığı mimarinin zaman içerisinde değişmesi ise romanda “Lâkin bereket versin ki, ilk yılların acemiliği ve zevksizliği yüzünden meydan alana bu cereyan, birdenbire yerini modern mimariye bıraktı. Villaların kuleleri yıkılmağa, ogival pencereler mustatil olmağa ve yeşilli yaldızlı saçaklar ortadan kalkmağa başladı. Birçok binanın cepheleri, sakalını bıyığını tıraş eden adamların yüzleri gibi değişiyor, düzeliş sadeleşiyordu” (Karaosmanoğlu, 2007a: 128) ifadeleriyle yansıtılır. Zira sonraki süreçte bir kimlik kazanımı ve sadelikle bütünleşen yapılar öne çıkar. “Egzotik üslûbun geride bırakılmasının ardından villalardan apartmanlara hemen hemen bütün binaların dış cepheleri modern mimariyle düzeliş sadeleşmeye başlayacak, ‘mimarlıkta sadeliğe dönüş ve binanın modern gereksinimlere tam bir yanıtı olarak seçkinleşmiş, biçim çokluğundan biçim bütünlüğüne gidiş olarak benimsenmiş’ olan kübikle son hâlini alacaktır. Ve bu son hâlin ilk örneğini, bütün Ankara ahali, Selma Hanım’ın evinde görecektir. Selma Hanım ve eşi Hakkı Bey’in Yenişehir’de yaptırdıkları ‘modern konforlu’ evlerinin üslûbu da zaman içinde modaya uygun olarak değişir. Onlar da önceleri saçaklı ve kuleli bir evde oturmakta iken sonradan, moderne doğru bir istihale buhranına müptela olurlar, hatta Hakkı Bey, her hususta olduğu gibi ev hususunda da herkesten bir parça daha ileriye gidip âleme, *kübiğin* ilk örneklerini gösterir. Köşeleri baştanbaşa camlı, kapıları lakeden ve tavanları gizli elektrik *enstallasion*larına göre oyuklu binaların pişdarı Hakkı Bey’in evi olur ve Selma Hanım’ın kocası, bundan, gizli bir iftihar duyar. Ancak anlatıcı yazar, Hakkı Bey’in kübik evini de tenkit edecektir” (Gür, 2010: 168). Modernizmin yahut modernleşmenin mimari formdaki yansıması olan kübizm eleştiri oklarına hedef olacaktır. “Cumhuriyet’in ‘Modern Mimari’ anlayışının halk arasındaki karşılığı ise ‘kübik’tir. Halk, modern hayatın sembolleri olarak Ankara ve İstanbul’u hızla saran bu düz çatılı, geniş taraçalı, kare bi-

çimli, süslemesiz, yalın görünümlü bina tarzına alaylı bir tonlamayla 'küçük' adını takmıştır" (Elçi, 2003: 179). Küçük, sadece bir mimari şekli değildir. Kullanıldığı dönem içerisinde daha çok modernleşmenin sembolü olmuştur. Ankara'nın Yenisehir ilçesi Cumhuriyet'in modernleşme çabası içerisinde, kendi zihniyeti doğrultusunda yeniden inşa ettiği bir ilçedir. "Cumhuriyet'in modern ev projesinin en çarpıcı uygulama sahnesi Yenisehir'dir. Yenisehir'de bu anlamda tam bir sosyal yaşantı ve modern kimlik üretilir" (Elçi, 2003: 178). Dönemin, yenilenerek değişen sosyal hayatına uygun evler bu merkezde inşa edilir. Halide Edip, *Tatarlık* romanında bu ev modelini şu ifadelerle betimler:

"Sungur Balta Poyraz köyüne hariçten gelen bir tek yalı sahibidir. Eski ismi lâzım değil. Bu adam Millî Mücadelenin ilk yıllarında nasılsa biraz karışmış, hatta kısa bir müddet için ilk Büyük Millet Meclisinde mebus bile olmuştur. Nasılsa –belki vaktiyle çımacı çocuğu olduğu için- son zamanlarda balığa merak etmiş, burası vapurla geçerken gözüne ilişmiş, yıkık bir yalı arsasını almış üstüne Küçük palasını kurdurmuştur. Bu yeni bina hakikat bu kıyıda göz alır ve bazılarına göre göze batar. Eğer böyle ücra ve modası geçmiş, cehennem bucağında olmasa belki Büyük harp senelerinde 'Bulgur Palas'ın yaptığı dedikoduyu yapardı. Üslûbu adından da anlaşılacağı gibi küçüktür. Acı sarı, acı mor, acı kırmızı, acı yeşil boyalar sıra sıra evin yüzünü kaplar. Münasebetli münasebetsiz kuleler, girintiler, çıkıntılar ve hiç beklenilmeyen yerinde üstü camla kapalı acıy balkonlar vardır. Bakınca insan, mimarın burasını bir sıtma nöbeti arasında düşündüğüne hükmeder" (Adıvar, 1993: 13).

Özenti ve taklit mimarinin ruhu yansıtmaması mekânın içselleştirilememesine sebep olmaktadır. Bu sebeptendir ki binalar eğreti, zihinler kimliksiz olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan Batılılaşma çabalarıyla birlikte ev-cami-çarşı anlayışı sona ermiş ve artık mekânsal farklılık artmıştır. Cumhuriyet'le birlikte geleneksel mahalle anlayışı Avrupaî bir kent imajı oluşturmak adına apartman hayatıyla değişmeye başlamıştır. Ev hayatının yerini, toplumsal bir statü gösterisi olan apartmanlar alırken, insanların gündelik yaşamlarını sürdürdükleri mekânın değişimine paralel olarak sosyal hayatlarında da birtakım değişiklikler ortaya çıkar. Mahalle hayatından apartman hayatına yönelen Anadolu insanı statü farklılaşmasının yanı sıra değişen yaşam biçimi karşısında bir bocalama yaşar. Avrupai hayatın taklidini süren bireyler, kendi iç çelişkilerini bu süreçte odalarına da yansıtmışlardır. Nitekim Cumhuriyet'in yeni toplum projesi kapsamında modern ev anlayışı Batı taklidi burjuva ev anlayışına uygun olarak gelişmiştir.

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan romanlarda bu husus özellikle eleştirilmektedir. Yakup Kadri, Halide Edip, Refik Halid gibi yazarlar kaleme aldıkları romanlarında özellikle bu ev tipini işlemişler ve bu evler için samimiyetsiz, zevksiz, kullanışsız, pahalı olmaları münasebetiyle hem mimari açıdan hem de siyasî ve sosyal hayat açısından dönemin eleştirisini yapmışlardır.

Bir evin eşyası, o evin sahibinin düşünce dünyası, hayatı algılayış biçimi, kültürü ve terbiyesinin, zevkinin bir göstergesidir. Ev içerisinde dekoratif bir unsur olan en küçük bir eşyanın yerleştirilmesinde dahi bu özellikleri görmek mümkündür. Bir evin dekorasyonu aynı zamanda sahibinin ruh dünyasının bir yansıması olduğundan roman dünyası içerisinde sergilenen evle ilgili her hususiyet, dönemin Türk insanının iç dünyası hakkında bize önemli ipuçları verecektir.

Batılılaşma süreci içerisinde ev içerisindeki eşyaların değişimi Cumhuriyet öncesinde başlayan bir yenileşmeye işaret eder. Bu süreç Cumhuriyet ile birlikte daha keskin sınırlar çizerek devam etmiştir. Evlerin dış yapılarının değişimine paralel olarak iç donanımı açısından da bu farklılıklar ciddi bir şekilde değişime uğramıştır. Mekânlar arasındaki fark, şekli açıdan modernleşmeyi verirken öte tarafta eşyalarındaki değişim de evin içerisindeki farklılaşmayı ve değişimi göz önüne sermektedir. Alaturka evlerde yer alan şilteler, minderlerdeki beyaz örtüler, sarı topuzlu karyolalara karşısında modernliği temsil eden kanepeler ve konsollar farklılaşmanın ev içerisindeki göstergesidirler.

Halide Edip Adivar'ın *Sinekli Bakkal* romanındaki tali karakterlerden Zati Bey'in evi tasvir edilirken ev içerisindeki eşyanın kullanımı ile ilgili aynı zamanda önemli eleştiriler de yapılmaktadır: "Gelibolu'daki tangır tangır boş, eğreti eşyalı evden çok başka bir evdi. Her yeri sarı yaldızlı endam aynaları, konsollar ve masalarla dolu. Döşemeler münasebetli, münasebetsiz birbirinin tepesine çıkar gibi tıklım tıklım doldurulmuş. Herif âdeta Beyoğlu'nun dükkânlarını evine nakletmiş. Hele duvarlarda üniformalı, üniformasız, boyalı, boyasız bir Zati Bey serisi. O zamanın alafrangalığa özenen yeni zengin evi..." (Adivar, 2007: 163). Dönem içerisinde Beyoğlu'ndan eşya almak, evini Beyoğlu'ndan alınmış eşyalarla tezyin etmek modernleşme ve buna bağlı olarak sosyal statü kurgulamak ile özdeştir. Ancak bu noktada bir sıkıntı bulunmaktadır. Eşyaların gelişi güzel yerleştirilişi, herhangi bir estetiğe sahip olmayışı yazar tarafından eleştirilmektedir.

Yakup Kadri'nin *Ankara* romanında "Selma hanım, bu acayip rüyadan, üç yıl sonra, Yenişehir'de, yeni bir evde, yeni bir kocanın yanı başında uyanıyordu. Genç kadın, gözlerini her açıp kapayıştta, yatak odasının kül brizbizli mustatil(dikdörtgen biçimindeki) pencerelerine, kübik tavanın yuvarlak halkalarına, içinde yattığı gül ağacından karyolanın bal renkli cilasına, kuştüyü, ipek yüzlü yorganına, biz öte aynalı mutantan gardırobuna ve kuaförün üstünde duran billûrdan, gümüşten, halis bağadan tuvalet takımlarına bakarak, hakikatte bir rüyadan uyanmış mı olduğuna, yoksa, asıl şimdi mi bir rüyaya daldığına karar veremiyordu" (Karaosmanoğlu, 2007a: 95). Ankara'nın değişmekte olan yüzü bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Değişen yönetim biçimi, Batılılaşmanın keskin sınırlarla ayrıldığı sosyal hayat içerisinde bürokrat kesim ile halkın yaşam biçimi gün geçtikçe birbirinden kopmaktadır.

Bu geçiş döneminde Doğu ile Batılı değerlerin, çatışma unsuru olarak ev içerisinde yer aldığını görmekteyiz. İnsanların iç dünyalarında yaşadıkları kültürel buhran eşyaların kullanımına da yansımaktadır. "Habibullah Efendi, konağın mermer merdivenlerinden, Karabağ halıları üzerinden, dalga dalga yükselen sarıği ile çıkıyor; merdivenin iki kenarında sekiz palmiyenin yeşil kubbeli sütunlarından geçti; merdivenin üst başında insan boyu iki tunç ampir şamdanın kesilmiş karpuz dilimlerini andıran kısa kollarındaki mumların yıldızları arasında beyaz sarıği titredi; bu kadar iddialı döşenen bu sofaya şaşmıştı. Yaldızlı tavandan bir Venedik avizesi, donmuş bir deniz parçası gibi, buzlanarak, ışık ve altın yağmurları içinde yerlere sarkıyor; mertebani dört küp sofanın dört köşesini sütunlaştırıyor. Hilâ seccadelerinin havaya karışıp yere vuran renkleriyle parkeler esmer. Napolyon'un Mısır dönüşünden sonra ortaya çıkan modanın yuvarlak çizgileri ve paslı tunçlarıyla bütün eşya bir hükümet kadar resmi. Mısır Kölemenleri'nin tunç sarıklı heykelleri koltukların, kanepelerin kollarını ve bacaklarını kucaklıyor; yeşil ipeklere işlenen altın arılar kanatlarını açmış titriyorlar. Başında sarık, cebinde Voltaire, Amerika'da keten helvası satan Habibullah Efendi büsbütün şaşırıldı: Karısını genç ordu müteahhidiyle Napolyon bu konakta basabilirdi; bu eşyada o derece Napolyon vardı" (Kuntay, 2009: 79-80). Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* adlı eserinden alınan bu alıntıda da görüleceği üzere Batılılaşma sevdasına tutkun dönem aydını, zengin ve bürokrat kesimi; evini döşerken geleneksel mimari kalıpları içerisinde Doğu ve Batının eşya dünyasını harman-

lamaya çalışmaktadır. Bu eşyaların bir arada bulunuşu, şahısların iç dünyalarında yer alan çatışmayı yansıttığı gibi aynı zamanda modern olabilmek, asrileşebilmek adına nasıl bir garabetin vücut bulduğunu da gözler önüne sermektedir.

Osmanlı'nın, temelde sadeliğin dünyasına sakladığı tevazu iklimi artık yerini gösterişe bırakmış ve Türk insanı bu gösteriş denizinde adeta boğulmaktadır. Avrupa malı halılar, mobilyaların ev içlerinde döşenmesi hem zenginliğin, gösterişin hem de modernitenin bir sonucudur. Eşyaya hükmeden yapıdan eşyanın kölesi konumuna geçiş bir yükselişten öte adeta bir dibe vuruştur. Peyami Safa'nın *Cânân* adlı eserinde bu köleşmeyi okumak mümkündür. "Mefruşat, bir tantana merakını anlatıyor. Hep ağır eşya, Uşak ve Acem halıları. Tunçtan, büyük muhteşem karyola. Kornişleri yaldızlı. Hereke'nin dallı, kalın ipek kumaşlarından yapılmış perdeler. Böyle saray zevkinden mühlhem, küçük büyük birçok yaldızlı, çiy renkli, kaba ve ağır şeyler. Fakat bunların yanında Avrupa'nın yeni mamûlâtından asri bazı eşya, vazolar, biblolar ve raflar göze çarpıyor" (Safa, 2000b: 79). Evlerin iç dizaynında yer alan Batı modeli yaşam kültürü kendini iyiden iyiye hissettirse de üzerine oturmaman bir elbise giyilmişçesine Türk toplumuna bu eşya tarzı uyum sağlayamamakta ve iğreti kalmaktadır.

"- Evde alafranga eşya da vardı: Konsollar, kanepeler... Fakat bunlar pek işe yaramazlardı. Büyük hanımefendi: "Frenk icadı amma... hiç de kullanışlı şeyler değil!" derdi ve alaturka çekmecelerin, dolapların, minderlerin meziyetlerini anlatırdı. Odalarda bir iki iskemle de bulunurdu. Bunlar damat beyler içindi. Onlar iskemlelere oturlarlardı.

- Neriman güldü:

- Demek iskemle alafrangalara mahsustu!

- Ya... elbette... Ne o konakta, ne de Kuruçesme'de kimse sandalyeye oturmazdı ki... Sonra bu âdetler değişti..." (Safa, 2000b: 76).

Türk insanının pratik bir yapıya sahip eşya kültürü, Batının hantal eşyalarına yerini bırakınca ev içerisinde yaşamakta olan bireyler için de bir yabancılaşma söz konusudur. Eşyasına yabancılaşan birey, kültür ile olan bağını koparmakta ve kaybettiklerinin farkında olmadan kazandıklarının kendisine yeteceği düşüncesinde hareket etmektedir. Çünkü modernleşme bunu gerektirmektedir. Görüntünün statü sağladığı dönemlerin yaşandığı ve adına Batılılaşma, modernleşme, asrileşme denildiği bu dönemler eşyanın aynı zamanda yüceltiildiği dönemlerdir.

“Onu büyük bir salona aldılar; hiçbir şey parlamıyordu; her taraf yaldızsızdı; yüksek pencerelerden koyu kırmızı renkli Cenevre kadifesi perdeler bol büklümlerle yerlere sarkıyor, duvardaki Hollanda tablolarının koyu renkleri duvardan odaya doluyor, ayağa kalkan eşyadan salona ağır bir azamet çöküyordu; pencerelere bütün Boğaziçi sığıyor, denizin mavisini ve dağın yeşili tablolarındaki boyaların karanlığına karışıyordu. Chippendale koltuklar ve kanepeler köşeler teşkil ederek odayı döşüyorlar; bir tarafta aynı İngiliz evinin yuvarlak camlı uzun vitrininde yeşim statue’ler, mertebani heykeller, Rodos vazoları duruyor; bir tarafta da velurdöjen kaplı paravanın üstünde çok kıymetli Polonya kuşağının ipek çizgileri dalgalanıyordu. Adnan yerdeki Aubusson halısının dalları, daireleri arasında yeni boyanmış buruşuk kunduralarıyla geçerek, Chippendale koltuklardan birine incelmış ceketiyle oturacağı sırada, büyük maun kapı bir kubbenin altında, bir mihverin etrafında dönüyor gibi açıldı; ince uzun bir haremağası kapını kanadını tutarak yol verdi; odaya uzun boylu, beyaz bir kız girdi” (Kuntay, 2009: 151).

Dönem içerisinde Batılı eşya tarzının kullanılmaya başlanması beraberinde bu eşyaların isimlerinin de dilimize girmesi anlamına gelmektedir. Yabancı dil konuşabilmek adına sergilenen türlü maskaralıklara bir yenisi de bu eşyalara sahip olma lüksü ve bunları çeşitli balolarda, çay partilerinde ifade etme imkânının yakalanmasıdır.

“Raşel, Adnan’ın istihzasına kızdı. “Hayır, Adnan Bey” dedi; “bu takımı kocam, muhabereden evvel Amerika’dan getirtti. Zaten bütün eşyalarımız Avrupa’dan, Amerika’dan... Yalnız Şark odasını İstanbul’da aldık. Buna da Şark odası denmez ya! Neyse!.. Siz, Şark salonunu gidin de Paris’te Kamando’nun evindeki hususi müzesinde görün” (Kuntay, 2009: 449). Yabancılaşma o denli hızlı bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir ki kendi kültürüne ait unsurlara sahip bir odanın nasıl döşenmesi gerektiğini bile Paris’te görülmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.

“Birbirinin içinden iki büyük salon, birisi mavi kâğıtlı ve kâğıtla hemrenk mavi ipek döşemeli, Viyana mamulâtı akaju bir takımla mefruş olup yerde mavi halı, ampullarda mavi abajurlar, her şey burada mavi rengin iltizam olduğunu gösteriyordu. Diğeri, yani hol yeşilli kırmızı bir mügetle kaplanmış, koltuklar, kanepelerle ve kırmızı halılarla döşenmişti. Şu esnada hazirûnun yarıdan fazlası içerikli salonda dans ediyor ve oynamayanlar köşelere büzülmüş dansı seyrediyorlardı” (Rauf, 1998: 134). Artık odalar Viyana, Paris, Londra merkezli dö-

şenmektedir. Baloların, çay partilerinin gerçekleştirildiği mekânlarda bu Avrupai üslup eşyaların kullanılması ev sahibinin hem itibarının artması hem de ne denli modern, asri bir insan olduğunun göstergesi sayılmıştır.

“Kapıya yakın bir iskemleye çöktü. Baş ağrımaya başlamıştı. İçinde sebepsiz bir üzüntü vardı. Gözlerini etrafta gezdirdi. Eskiden tanıdığı bu odada hemen hemen hiçbir şey değişmemişti. Yayıları çökmüş bir kanepeler ile gıcırdayan dört iskemleden ibaret ucuz, fakat aşırı derecede fantezi oda takımı eski yerini muhafaza ediyordu. Yerde aynı eski, fakat güzel Uşak halısı, pencerenin yanındaki sedirde aynı patiska örtüler ve ot yastıklar, duvarda aynı “besmele” levhası ve bir köşede küçük bir masanın üzerinde aynı portatif gramofonla yırtık kılıflı plaklar duruyordu.

Ömer bu karmakarışık eşya içinde daha çok sıkıldı. Sonra kederine rağmen gözlerinin sürmesini ve yanaklarının allığını unutmayan teyzesiyle şimdi herhalde odasında gamsız bir uyku uyuyan şişman teyzesini, Semihayı düşündü ve onların buraya ne kadar uyduklarına şaşıtı. Onlar da bu oda gibi, bütün evleri gibi henüz nereye ait olduklarını bulamamışlardı. Onların içinde de besleme levhasıyla Sonya plağı yan yana duruyordu” (Ali, 2010b: 58). Türk insanının trajik dramını ifade etmesi açısından bu ifadeler önemlidir. Besmele levhası ile Sonya plağının yan yana duruyor olması, nerede olması gerektiğinin kararlığında fakat nasıl gerçekleştirmesi gerektiğinin bilinçsizliğinde olan Türk insanının iç dünyasını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir.

Sözde Kızlar’da, verilen davet öncesi, Nevin’in hazırlıklarla uğraştığı ve kabul saatine yakın bir zamanda salonda asabi bir şekilde doluşarak değiştirdiği eşyalar, dekorasyon ile ilgili bilgiler edinmemizi sağlar. Nevin bazı küçük vazoların, resimliklerin, heykellerin yerini değiştirir ve diğer odalardan küçük eşyalar getirerek salonun alışılmış görüntüsüne alafrağa bir görünüm verir. Bu dekorasyon değişikliğinde görülen özellikle resim ve heykeller yeni hayatın getirdiği değişimlerdir.

“Eşyanın sosyoekonomik ve sosyokültürel değerlerinin ortaya konduğu tüm bu malzemelerden yola çıkarak, tıpkı yapının kendisi gibi, içerisinde de Batılı bir hâle büründüğünü söyleyebiliriz. Ancak alafrağalaşan yahut alafrağalaşmak isteyen insanların asrilik yahut

modernlik sevdasıyla uyum sağlamaya çalıştıkları bu moda, bu yolda diğer tüm çabalar gibi özünden kopmuş ve dejenere bir hâl almış, esasında tek tek bakıldığında güzel ve kıymetli olan eşyalarla zevksiz ve kullanışsız mekânlar yaratılmıştır” (Gür, 2010: 193). Zevkten yoksun, kullanışsız eşyaların hâkim olduğu evlerde artık yaşam tarzları da bir o kadar kendimizden uzaklaşmaktadır. Öteki olma sevdasında kendisini kaybeden Türk insanı için kendi benliğinden uzaklaşıyor olma durumu, Batılı olma adına çok doğal karşılanmakta ve dejenerasyon farkında olmadan artmaktadır.

“Osmanlı üst tabakasının Batı medeniyetinin “eşya”larına karşı olan hayranlığını gene aynı açıdan değerlendirebiliriz. Batının kurumlarını almak isteyen toplumsal süreçlerin otonomisi kavramıyla bu işe yaklaşmazsa kurumun dinamiği ile ilgilenmeyecektir. Dış görünüşü taklit edecektir. Bu yalnız birinci aşamadır. İkinci aşamada başarısızlığa uğrayan seçkin, içine düştüğü derin ve kemirici şüphede “fetişizm”e yönelecek Batı’nın eşyalarını bir “afyon” olarak kullanacaktır” (Mardin, 2007: 245). Şerif Mardin’in de yukarıdaki alıntımızda belirttiği üzere Batının gelişmişlik düzeyinin sebeplerini irdelemeden dış görünüşe göre hareket eden öteki toplumlar eşyaları fetişleştirmekte ve bunun sonucunda içeriği boş fakat dış görünüş itibarıyla modern olmaya çabalayan; kendi değerlerinden yoksun toplumlar ortaya çıkmaktadır. Bunun sakıncaları ilerleyen süreçte daha belirgin hale geleceğinden özellikle bugünü anlamamız açısından romanlarda yer alan ve döneminin sosyal, siyasî ve düşünce hayatını yansıtan bu kültürel unsurlar dikkatli bir şekilde incelenmek zorundadır.

Sonuç

Batılılaşma ekseninde değişen hayatların yansımaları bulduğu romanlarda, insanın ve mekândaki değişimlerin izlerini takip edebilmek mümkündür. Özellikle şehir, semt, mahalle, ev ve tefrişat ekseninde modernleşmenin izlerinin yoğun bir şekilde yer verildiği Cumhuriyetin ilk dönem eserlerinde Türk insanının Batılılaşma ve modernleşme macerasının tarihi seyri tespit edilebilmektedir. Romanlarda şehir olarak İstanbul’un merkezi konumda yer alması aynı zamanda Ankara ile sembolik bir karşıtlık ifadesi gibi kullanılmasına sebep olmuştur. “Cumhuriyet döneminde İstanbul ve Ankara arasındaki rekabet, geç-

mişin algılanması ve toplumsal bellekteki kullanımının doğurduğu bir sonuçtur. Bir yanda büyük imparatorlukların ve kadim kültürün izlerini taşıyan gözbebeği bir şehrin hafızasını yitirışı, öbür yanda yeniliğin ve umudun göstergesi olarak algılanmaya çalışılan bir mekân anlayışı vardır. 1923 sonrası Türkiye'sinin çıktığı bu yoldaki rekabette İstanbul'un zihinlerde yer ettiği imgenin de gözden uzak tutulmaması gerekir" (Tüzer, Hüküm; 2019: 179). Semt düzeyinde Doğu-Batı çatışmasının örnekleri bir yanda eserlere yansırken aynı zamanda yeni kurulmakta olan semtler ve değişen Türkiye de okuyucuya aktırılmaktadır. Mahallelerin sosyal hayatın merkezini teşkil eden yapısından uzaklaşıp özellikle apartman hayatıyla birlikte değişmeye başlaması insani ilişkilerin değişiminin nihai bir sonucudur. Batılılaşmanın da bir göstergesi olan bu durum zihinsel düzeyde değil maalesef şekli boyutta gerçekleşmektedir. Evin iç yapısında da dekorasyonun sadelikten uzaklaşıp özenti bir eşya kalabalığına doğru evrildiği dikkati çekmektedir. Avrupai hayatın üretimi olan nesnelere bir özenti neticesinde evin iç tefrişatında yer bulması eşyaların insana hizmet etmekten çıkıp sembolik anlamı itibarıyla modernleşmenin göstergesi olmuştur.

Türk insanının yüzlerce yıllık değişim sürecinin önemli bir noktasını Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki değişimler oluşturur. Bu dönemde kaleme alınan romanlarda mekânın izleri takip edilmek suretiyle günümüz insanının yaşam biçimini anlamak daha doğru tespitler yapabilmemizde önemli çıkış noktaları olacaktır.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edip, 1993, *Tatarcık*, Atlas Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul.
- Adivar, Halide Edip, 2006, *Zeyno'nun Oğlu*, (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kalpaklı, S. Yeşim Kalpaklı), Özgür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Adivar, Halide Edip, 2007, *Sinekli Bakkal*, (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kalpaklı, S. Yeşim Kalpaklı), Can Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, 2010a, *Kuyucaklı Yusuf*, (Kitap Editörü: Ayfer Tunç), Yapı Kredi Yayınları, 42. Baskı, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, 2010b, *İçimizdeki Şeytan*, (Düzeltili: İncilay Yılmazyurt), Yapı Kredi Yayınları, 17. Baskı, İstanbul.
- Çankaya, Erol, 2014, *Türk Edebiyatında Ankara: Bir Orta Anadolu Kasabasının Siyasal Etkenlerle Değişimini Türk 59 Edebiyatında İzlemek, Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 1.

- Doğanay, Mehmet, 2006, "Bir Mekân Unsuru Olarak İstanbul'un Ahmed Mithat Efendinin Romanlarına Tesiri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya, Ağustos, S.15, S.95-108.
- Eco Umberto, Carrierre Jean Claude, Delumeau Jean, Gould Stephen Jay, 2001, *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, (Çev. Necmettin Kamil Sevil), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Elçi, Handan İnci, 2003, *Roman ve Mekan-Türk Romanında Ev*, Arma Yay. İstanbul.
- Gür, Çilem Tercüman, 2010, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Bir Sosyal Değişme Olgusu Olarak Moda (1923-1940)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Hüküm, M, 2016, *Şair Sosyolog: Kemal Tahir*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Hüküm, M, 2021, Soğukkanlı ve Eleştirel İdealizmin Romanı: *Kan Davası. Reşat Nuri Güntekin Kitabı*. (Ed. F. Kanter, O. Karaburgu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kanter, B., 2019, *Kurmaca Bedenler*, Kesit Yayınları. İstanbul.
- Kanter, M. Fatih, 2008, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 2007a, *Ankara*, İletişim Yayınları, 24. Baskı, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 2007b, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- Kuntay, Mithat Cemal, 2009, *Üç İstanbul*, Oğlak Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul
- Mardin, Şerif, 2007, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (Derleyenler: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Namlı, Taner, 2019, *Tanzimat Romanında Alafranga Züppe Eleştirisi*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11. (31) S. 188.239.
- Narlı, M., 2002, *Romanda Zaman ve Mekân Kavramları*, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ss. 92-106, Balıkesir.
- Özer, İlbeyi, 2005, *Avrupa Yolunda Batılılaşma Ya Da Batılılaşma (İstanbul'da Sosyal Değişimler)*, Truva Yayınları, İstanbul.
- Rauf, Mehmet, 2006, *Genç Kız Kalbi*, Elips Kitap, 1.Baskı, Ankara.
- Safa, Peyami, 2000a, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, 19. Baskı, İstanbul.
- Safa, Peyami, 2000b, *Cânân*, Ötüken Neşriyat, 10. Baskı, İstanbul.
- Şengül, M. B., 2010, Van: Romanda Mekân, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3/11, İlkbahar, Ss. 528-538.

- Tiken, Servet, 2013, Zaman ve Mekân Birlikteliği Açısından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic* C.8 S.13, Ankara, S.1551-1560.
- Tüzer, İbrahim; Hüküm, Muhammed, 2019, *Edebiyat Sosyolojisi: Edebiyata Sosyolojiden Bakmak*, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, E. B., 2019, *Edebiyat, Şehir, Hafıza: Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir (1940-1960)*, Kesit Yayınları, İstanbul.